

JEVREJKA BEHARA

1.

Ženskoj ljepoti oduvijek se poklanja posebna pažnja, počev od starog epskog pjevanja i pripovedanja do savremene dramske, likovne i muzičke, a osobito filmske umjetnosti. Jer, savršenstvo za kojim čeznemo svi mi nesavršeni, ponekad se, kao, prepozna u nekoj ženi (koje nema), odnosno djevojci (koje takođe nema), koja, ipak može postojati u našoj uobrazilji, posebno u našim željama i nadanjima, najčešće u (prolaznim) ljubavima, pa i u onim uzvišenim. I neka bude tako kada ne može drugačije – „žena stoji na ulaznoj kapiji u ovaj svet i na njegovim izlaznim vratima” (kako reče I. Andrić) i to upravo kao oličenje estetski harmoničnog, uzvišenog, majčinskog stvorenja, dostojnog divljenja svekolikog Boga na nebu i ljudi na zemlji...

I u ovom tekstu putovaćemo kroz priču o ljepoti jedne žene, Jevrejke za čudo – anonimne, žene iz naroda, ali višestruko prisutne u umjetnosti. To neće biti ni Dezdemoni, ni Kleopatra, ni Marija Antoaneta, ni Katarina Velika, nego jedna mala, obična pralja, čije ime i prezime možda nikada nećemo saznati. Prikradaćemo se zajedno, najprije autor ovih redaka, pisac u ulozi agenta, njenom umjetničkom i realnom identitetu. Ona je, tako je, na početku našeg istraživanja, ništa drugo no anonimna ljepotica, tačnije – Jevrejka sa Bjelava. Ona će krenuti ispred nas, vijugavim putevima zvijezde litalice, a mi ćemo pokušati da je sustignemo i upoznamo.

Putovaćemo pa kako nam bude, makar i patili, trpili i suze lili. Jer, bolje je, i svrsishodnije, i smrzavati se na putu – tako nekako je govorio gorki ruski putnik Maksim Gorki – biti buđen od poštan-

skog roga, ili razgoropađenog Boga – kako bismo dodali mi – nego lješkariti u fotelji i umirati od šlagerske dosade.

U našoj priči je, dakle, riječ o sarajevskoj Sefardki⁷, anonimnoj pralji, sirotici, nadničarki ognjenih, kao zdenac u dubini zemlje tamnih očiju, širokog osmijeha sa dva jata galebova u ustima, visokog, umnog čela uokvirenog neukrotivim čupercima guste, poput noćne tmine crne kose, klasičnom, divot izdanju nadahnute prirode, ljepotanki koja je sve oko sebe palila nečim sefardskim, maurskim nedokučivim i neodoljivim...⁸

Prije ovog građanskog rata u Bosni i Hercegovini, u Sarajevu je bilo ne malo ljudi koji su se sjećali krasotice Behare, posebno među jevrejskim starcima. No, početkom toga, strašnog rata, bezmalo svi sarajevski Jevreji su se organizovano odselili u Izrael. A priča o Behari je ostala, jer je Behara heroina više umjetničkih djela.

Neka čitalac ne bude iznenađen da je našu bezimenu junakinju ovjekovječio niko drugi do najveći sarajevski slikar svih vremena po imenu Roman Petrović, posvetivši joj jedan od svojih najčuvenijih uljanih portreta. I neka čitalac, opet, ne bude iznenađen kad mu bude rečeno da je slavni boem i vinopija i još slaviji poeta Gustav Krklec posvetio toj misteriji od žene jednu od svojih najuspješnijih poema, pod istim naslovom kao i Romanov portret – Jevrejka s Bjelava. Ovoj dvojici da priključimo i najčuvenijeg jevrejskog pisca iz Bosne i Hercegovine Isaka Samokovliju, koji je znamenitu novelu *Davokova priča o živoj istini* posvetio istoj toj ženi o kojoj ćemo pokušati da saznamo živu istinu, pored one umjetničke koju je iznio poznati književnik.

---

⁷ Sefardski Jevreji – etnička skupina južnoevropskih Jevreja porijeklom iz Španije i Portugalije.

⁸ O istoriji Jevreja u Bosni i Hercegovini najviše se koristi djelo Morica Levija *Sephardien in Bosnien (Sefardi u Bosni)*, koje citiraju domaći i strani istoričari, pa i *Jüdischer Lexicon*.

2.

Od vremena kada je lijepa Behara palila sve oko sebe i plije-
nila pažnju sarajevskih prolaznika, koji su postajali ljevokrilni ili
desnokrilni, zavisno od strane kojom je prohodila ova diva, Miljac-
kom je proteklo mnogo mutne vode, a presušili su i mnogi veliki
vodopadi ženskih suza. Uz to, avaj, zbili su se neizrecivo teški, tra-
gični događaji Drugog, velikog, najvećeg planetarnog rata.

Zbio se HOLOKAUST!⁹

Najstrašnija riječ u leksikonima svijeta. Riječ od koje nabubre
vokabulari, oteknu rječnici, zastide se enciklopedije. Iza te riječi
stoji stradanje hiljada, stotina hiljada, avaj i po stotinu puta avaj –
miliona nevinih ljudi. Među njima su i hiljade sarajevskih Jevreja i
Srba, koji su nestali, uglavnom, u ustaškim logorima smrti. Koliko
ih je stvarno bilo i nestalo pod gotičkim slovom U?¹⁰ Sam Bog zna!

Prvi izraelski ambasador u Hrvatskoj Natan Meron, koji je
imenovan u maju 1998. godine sa sjedištem u Beču, odakle uz
Austriju i Sloveniju pokriva i Jevrejima i Srbima nikad naklonjenu
Hrvatsku, kao da odgovara na to pitanje u intervjuu riječkom No-
vom listu: „Vrlo je teško o tome govoriti. Imate Srbe koji kažu
700.000, imate tu kod vas ljude koji vele 35.000. No činjenica je da
je tamo nestalo mnogo Jevreja, Srba, Roma. Mi ne znamo tačne
brojke. Ali, uvijek naglašavamo: sjećanje na nevine ljude koji su ta-
mo nastradali ne smije da izblijedi. To je sveta stvar i prema njoj se
treba odnositi s poštovanjem. Čuli smo da postoji ideja da se ondje
uredi spomen područje za sve – i za žrtve i za ubice. To je teško i
zamisliti!...“

Uz pomoć rijetkih dokumenata takođe, po pravilu, nedovoljno
pouzdanih sjećanja ljudi koji su preživjeli holokaust, zatim – za-
pamćenja još rjeđih umjetnika-savremenika, kolikih-tolikih svjedo-
čenja njihovih djela, ova kaža može biti i istinita priča o romantič-
noj, nestvarno-stvarnoj ženi, koja je zbog svoje čudesne ljepote po-
stala *madona prima* nekolicine stvaralaca od imena.

⁹ Ivo Goldstein, *Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam*, Zagreb 1996.

¹⁰ Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. žrtve genocida i učesnici oslobodilačke borbe*, Beograd 1980.

Koliko se moglo nazrijeti kroz tamnu magmu prošlosti, kroz koju će se, zajedno s pričom, probijati i strpljivi čitalac, toj ženi je pripadalo jedno neobično, ali ekspresivno, danas bezmalo iščezlo ime, Behara. Govoreći o njoj, neka naša priča bude izraz saosjećanja prema svim anonimnim stradalnicima nevine duše i anđeoskog lica iz vremena holokausta, i onima iz nedavnog, neslavnog doba krvavog satiranja na tlu nesrećne dojakošnje Jugoslavije. I, najvećma – riječi poštovanja mojim mnogobrojnim prijateljima Jevrejima rasutim po cijelom svijetu, posebno zbog građanskog rata u BiH.¹¹ I sve to u znaku holokausta. Pod tim zlokobnim pojmom su milioni žrtava, najviše Jevreja, nestali neznano kad i neznano gdje. Od ukupnog broja žrtava fašističkog terora u Drugom svjetskom ratu iz ondašnjeg, velikog Sarajeva, preko 7000 Jevreja stradalo je od zvjerske ruke Pavelićevih ustaša i Nijemaca.¹²

*Čovječe, sjeti se smrti nevinih!*¹³

Sjeti se, čovječe, posebno nasilne, surove, zločinačke smrti i kroz rabinju svoju Beharu, kojoj posvećujemo ovu knjigu u znaku IN MEMORIAM, onoj za čiji se grob ne zna. A takvih je u Sarajevu bilo najviše.¹⁴

---

¹¹ Samuel Elazar je nedavno opovrgao mnoge navode iz knjige Morica Levija, pozivajući se na Tihomira Đorđevića o doseljavanju Jevreja na Balkan čim su ih Rimljani počeli raseljavati posije razorenja Hrama 76. god. n. e. (*Prilozi istoriji Jevreja u Bosni i Hercegovini*, jubilarni Jevrejski almanah, Beograd 2000, str. 38).

¹² Borivoje Knežić, *Zločin protiv čovjeka i civilizacije*, Oslobođenje, Sarajevo, 9. aprila 1986... U knjizi *Spomenici revolucije* Gojka Jokića (Turistička štampa, Beograd, 1986. str. 279) kaže se da je posebno surova sudbina sarajevskih Jevreja – 7092 palo je kao žrtve fašističkog terora (samo 1942. godine 3540). Zatrtle su čitave porodice. Pred rat ovdje je živjelo oko 10.000 Jevreja, a nakon rata tek njih 1277 se vratilo.

¹³ Natpis sa sličnom porukom stajao je u Sabornoj crkvi u Mostaru, na ploči sa tačnim brojem Srba stradalih od ustaša, ali je crkva izlagumana u proljeće 1992, ogromnom količinom eksploziva. Ploča je rasprsnuta, ali je broj žrtava zapamćen. I crkva je počela sa obnovom 2009.

¹⁴ Pored drugih gubilišta i grobnica u gradu i okolini, masovnih po broju ubijenih ili spaljenih (Jevrejsko groblje na Borku u Kovačićima, dio Sarajeva – nap. N. Š.) i dr. na Vracama su od sredine 1941. pa dalje vršena stalna pogubljenja. Tako su Vraca postala službeno gubilište. Strijeljani su mnogi osuđeni i neosuđeni. Cijeni se da je kroz sarajevske zatvore u II svjetskom ratu prošlo oko 60.000 ljudi! (Mehmed Linić, *Vraca – stratište nepokorenih*, Sarajevo, 1981.) Spomen park Vraca, koji dominira gradom Sarajevom i u kojem su utisnuta imena svih nastradalih u Drugom svjetskom ratu, teško je oštećen u ovom, građanskom paklu 1992–1995. godine. Na zidovima dva atrija stare tvrđave u okviru spomen-parka ispisana su imena 9091 žrtve. Bezi-
meni i dalje ostaju u carstvu potpune tame...

Sarajevo je jedan od najvećih centara jevrejske kulture na Balkanu i u jugoistočnoj Evropi. U tom gradu i danas se čuva znamenita *Hagada*, u željeznom trezoru Zemaljskog muzeja. To je, zapravo, iluminisani hebrejski kodeks-zbornik priča, stihova, molitvi i ceremonijalne Biblije posvećene jednom od najpoštovanijih jevrejskih praznika Pashi. Raskošnim bogatstvom minijatura – ima ih 66 – impresivnom ornamentikom i reljefnim inicijalima ova knjiga je po riječima cijenjenog oksfordskog hebrejiste Cecila Rota, jedna od najljepših u svijetu. Kaligrafisana je i crtana na pergamentu najvjerojatnije u XIV vijeku u Španiji – na početku knjige je grb Barcelone.

Nije na odmet ispričati lijepu priču o istoriji *Hagade*. Nakon progona iz Španije 1492. mnogi Jevreji su stigli, kako smo rekli, u zemlje Otomanskog Carstva, dakle i u Bosnu, zahvaljujući mudrosti Sulejmana Veličanstvenog. Smatra se da je godina 1556. vrijeme kada su se pojavili u Sarajevu sa svojom *Hagadom*. U čuvenoj sefardskoj porodici Koen, iz koje je i Kaporova junakinja Lina u romanu *Provincijalac*, koji ćemo citirati drugim povodom u ovoj knjizi, čuvana je sve do 1894. godine. Jedno dijete, poslije očeve smrti, donijelo je knjigu u Jevrejsku školu, nudeći je na prodaju zbog teške materijalne situacije. Otkupio je Zemaljski muzej. Pojava te knjige izazvala je pravu senzaciju u naučnim krugovima, posebno među hebrejistima. Sarajevska *Hagada* spada među najljepše jevrejske srednjovekovne iluminisane knjige uopšte.

Priča dolazi od crne godine 1941. Aprila mjeseca te godine u Zemaljski muzej stiže komandant njemačkih trupa u Sarajevu general Fortner – traži jevrejski kodeks, neizostavno i bespogovorno. Direktor dr Jozo Petrović, uman čovjek i pronicljiv duh, saopštava strogom posjetiocu da je *Hagadu* samo sat-dva ranije odnio neki njemački pukovnik. Knjiga je bila u upravnikovom stolu, njemački general je otišao razočaran, misleći da je neka od tajnih službi Ver-

---

Imena hiljada mučenih i ubijenih Srba u Sarajevu u građanskom ratu 1992-1995, još nisu ukesana u kamen, niti u današnjem glavnom gradu „nemoguće države” Bosne i Hercegovine postoji bilo kakvo spomen-obilježje posvećeno ovim žrtvama. /Vidjeti publikaciju: *Knjiga mrtvih Srba postradalih 1992-1995*, sa preciznim podacima o 5.505 ubijenih Srba u legalnim i privatnim zatvorima i drugim stratištima ovog balkanskog Bejruta, koji ubrzano postaje etnički najčistiji grad u Evropi, bezmalo i sasvim očišćen od hrišćana i Jevreja.

mahta obavila posao prije njega. Knjiga je poslije rata objavljena fototipski u dva navrata...¹⁵

* * *

Počelo je, onako kako se mnogo toga pojavljuje u ovom nevaljalom vremenu ogromnih dostignuća u nauci i puževski sporih popravaka prokleta destruktivne ljudske prirode. Prelistao sam knjigu, tačnije – panoramu pjesama Gustava Krkleca sa šekspirovskim naslovom *San ljetnje noći*, koja je u oktobru 1972. izašla u Sarajevu, u ediciji „Lastavica” izdavačkog preduzeća „Veselin Masleša”.

Iz bogatog opusa ovog Šarla Aznavura naše poezije, zanimljiv izbor napravio je tadašnji urednik ovog izdavača Izet Sarajlić. U obimom nevelikoj knjizi tada najčuvenije jugoslovenske edicije za djecu, koju je uređivao Ahmed Hromadžić, a znalački je okupljala po svojim ljetnjim kolonijama na moru i jezerima pisce-autore iz zemlje i svijeta, našla se i pregršt Krklecovih pjesama za mlade od sedam do sedamdeset sedam, kako je govorio ovaj veseljak. U mnogim od tih pjesama osjećao se argo i buke boemske mladosti veselog Zagorca, u čije naručje su padale i mnoge dame predratnog Beograda i Sarajeva. Legendarni vinopija družio se sa srpskim piscima, bio urednik časopisa i novina po Beogradu, provodio noći sa boemskom družinom i damama iz teatarskog i mondenskog života, živio kao Kazanova...

Pisac koji nije u minulom građanskom ratu bivše Bosne i Hercegovine potvrdio svoje naširoko ispoljavano srpsko lice i pripadnost srpskoj književnosti, Izet Sarajlić je među korice ove knjige smjestio i neke pjesme koje je vječni Gusti posvećivao prijateljima, najčešće svojoj poetskoj sabraći.¹⁶ Među takve, iako se to, omaškom priređivača, ne razabire, spada i poduža poema, koju su mnogi čitaoci po prvi put vidjeli, iako je Krklec bio naširoko zastupljen i u udžbenicima i školskoj lektiri u cijeloj Jugoslaviji.

---

¹⁵ *The Sarajevo Hagadah*, Prosveta, Beograd – Svjetlost, Sarajevo, 1983; autor studije Eugen Verber.

¹⁶ Gustav Krklec, *San ljetnje noći*, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Edicija Lastavica, Sarajevo, 1972.